

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty
Güz/Autumn, 2021, 8 (2), 666-688

SUUDİ ARABİSTAN EDEBİYATININ İLK KADIN ROMAN YAZARI
SEMİRA HÂŞİKCÎ
The First Female Novelist Of Saudi Arabian Literature
Samira Khashoggi

Davut ORHAN

Dr. Öğt. Görevlisi, Bolu AİB Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, Bolu/Türkiye, e-Mail: arapedebiyati@hotmail.com, Orcid No: 0000-0002-9826-6207

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 12/08/2021
Kabul Tarihi / Accepted: 09/11/2021
Yayın Tarihi / Published: 30/12/2021
Cilt / Volume: 8
Sayı / Issue: 2
Sayfa / Pages: 666-688

Atıf / Cite as: Orhan, Davut. "Suudi Arabistan Edebiyatının İlk Kadın Roman Yazarı Semîra Hâşıkî " [The First Female Novelist of Saudi Arabian Literature Samira Khashoggi]. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 8/2 (2021), 666-688.

Doi No: <https://www.doi.org/10.17859/pauifd.982185>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, İthenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with İthenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 8 (2) 2021: 666-688

**SUUDİ ARABİSTAN EDEBİYATININ İLK KADIN ROMAN YAZARI
SEMİRA HÂŞIKCİ***

Davut ORHAN**

Öz

Bu makale, Suudi Arabistanlı kadınların sosyal ve kültürel anlamda seslerini duyurmalarının kapısını aralayan Semîra Hâşıkci'nin hayatını incelemektedir. Ayrıca dinî değerlerine ve geleneklerine bağlılığıyla tanınan bir ailede yetişen Semîra'nın, edebî ve kültürel faaliyetlerini irdeleyerek kaleme aldığı başlıca eserlerine ışık tutmaktadır. Bunlarla beraber onun, ülkesinin edebiyat öncülerinden olduğuna ve çalışmalarının modern edebiyat ölçütlerine uyup uymadığına yönelik tartışmalara da değinmektedir. Türk okuruna yönelik Suudlu ilk kadın roman yazarı özelinde bir çalışma olmaması bu makaleyi daha anlamlı ve değerli kılmaktadır. Çalışma konuyla ilgili onlarca kaynağın taranması, tasnif edilmesi ve incelenmesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Hicâz bölgesinin saygın ve köklü Hâşıkci ailesinin bir ferdi olan Semîra, gençliğinde ülkesindeki eğitim olanaklarının kısıtlı olması nedeniyle yurt dışında eğitimini tamamlamıştır. Semîra kadın hakları başta olmak üzere çeşitli konularda çalışmalar yaparak çevresini bilinçlendirmeye çalışmış bu çerçevede birçok özgürlükçü projeye imza atmıştır. *Vedda'tu Emâlî* adlı eseri ise hem Suudlu bir kadın yazar tarafından kaleme alınan ilk roman olarak edebiyat tarihine geçmiş hem de edebî faaliyetlerin erkek yazarların tekelinde olmadığını ortaya koymuştur. Semîra'dan ilham alan pek çok kadın da onun izinden giderek hem edebiyat dünyasına hem de entelektüel tartışmalara önemli bir katkı sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Roman, Suudi Arabistan, Kadın Romanlılar, Semîra Hâşıkci.

**The First Female Novelist Of Saudi Arabian Literature
Samira Khashoggi**

Abstract

This article examines the life of Samira Khashoggi, who opened the door for Saudi Arabian women to make their voices heard in social and cultural fields. It sheds light on the main works of Samira, who grew up in a family known for their devotion to their religious values and traditions, by examining her literary and cultural activities. The article touches upon the debates about whether she was one of the pioneers of literature in her country and whether her work complies with the criteria of modern literature. The fact that there are no specific studies on to the first Saudi female novelist for Turkish readers makes this article more meaningful and valuable. The study has emerged as a result of scanning, classifying and examining dozens of sources on the subject. In this context, Samira, a member of the respected and well-established

* Makalede *Etik Kurul İzni gerektirecek bir argüman kullanılmadığına, çıkar çatışması olmadığına ve makaleden herhangi bir finansal destek almadığına* dair yazarın yazılı beyanı bulunmaktadır.

** Dr. Bolu AİB Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, e-Mail: arapedebiyati@hotmail.com, Orcid No: 0000-0002-9826-6207

Khashoggi family of the Hijaz region, completed her education abroad in her youth due to the limited educational opportunities in her country. Her activities show that she acts with an understanding that considers it her duty to share her knowledge and experience both on national and international platforms. She tried to raise awareness around her by working on various issues, especially women's rights, and in this context, she signed many libertarian projects. *Vedda'tu Emâli*, on the other hand, both entered the history of literature as the first novel written by a Saudi woman writer and revealed that literary activities were not limited to male writers. Many women who were inspired by Samira also made an important contribution to both the world of literature and intellectual discussions by following her footsteps.

Keywords: Literature, The Novel, Saudi Arabia, Female Novelists, Samira Khashoggi.

Structured Abstrac: This article examines the life of Samira Khashoggi, who opened the door for Saudi Arabian women to make their voices heard in social and cultural fields. It sheds light on the main works of Samira, who grew up in a family known for their devotion to their religious values and traditions, by examining her literary and cultural activities. The article touches upon the debates about whether she was one of the pioneers of literature in her country and whether her work complies with the criteria of modern literature. The fact that there are no specific studies on to the first Saudi female novelist for Turkish readers makes this article more meaningful and valuable. The study has emerged as a result of scanning, classifying and examining dozens of sources on the subject. In this context, Samira, a member of the respected and well-established Khashoggi family of the Hijaz region, completed her education abroad in her youth due to the limited educational opportunities in her country. Her activities show that she acts with an understanding that considers it her duty to share her knowledge and experience both on national and international platforms. She tried to raise awareness around her by working on various issues, especially women's rights, and in this context, she signed many libertarian projects. *Vedda'tu Emâli*, on the other hand, both entered the history of literature as the first novel written by a Saudi woman writer and revealed that literary activities were not limited to male writers. Many women who were inspired by Samira also made an important contribution to both the world of literature and intellectual discussions by following her footsteps. It is understood from the researches that Samira Khashoggi who is an author and journalist is one of the pioneer of literature for Saudi Arabia. Her family was well-known and well-respected in her country and she had education in abroad. She devoted her life to explain the women rights and obstacles in front of women. She paid attention to what to do in order to prevent negative perception, attitude and manner against the women. She aimed a social awareness for women by carrying out evaluations in national and international platforms. Her effect which started in Saudi Arabia went beyond the boundaries of her country and felt in not only gulf countries but also while Arab world. Her work which is called "*Vadda'tu Amâli*" is the first novel written by a Saudi Woman writer in the literature history of Saudi Arabia. She took considerable steps to realise her thoughts by establishing magazines and associations. Thanks to her pioneer actions she impressed the women authors in her country and region. Also she paved the way for them to contribute social and literary activities by inspiring and encouraging them. Her actions shows that he took sharing her knowledge and experience in national and international platforms as her duty. Samira's works which includes a lot of articles, stories and novels are not stood as a paper, some of them are adapted into the screenplay. Even though her some works are criticized rightfully in terms of artistically and contextually, she is instrumental in contributing to the novel's development in Saudi Arabia which was in infancy.

Keywords: Literature, The Novel, Saudi Arabia, Female Novelists, Samira Khashoggi.

GİRİŞ

Suûdi Arabistan edebiyatında kadın romancılar serüvenine bir giriş olması düşünülen bu çalışmada ülkedeki ilk kadın roman yazarı ve gazeteci olan Semîra Hâşıkî ele alınmıştır. *Vedda'tu Emâlî* adlı eseriyle Suudi Arabistanlı kadın yazarların edebiyat alanındaki varlığını bir bakıma tescilleyen Semîra, roman yazma faaliyetinin erkek yazarlarla sınırlı olmadığını zımnen ispat etmiştir. Hatta bu eseriyle sadece Suudi Arabistan değil, Arap yarımadasının ilk kadın romancısı payesine de sahip olmuştur. Bintu'l-Cezîreti'l-Arabiyye müstear ismiyle tanınan Semîra Hâşıkî sadece bir roman yazarı olarak kalmamış bilgi, birikim ve deneyimlerini birbirinden farklı çalışmalarla aktarmaya önem vermiştir.¹

Semîra'nın yaptığı faaliyetlerin Suudlu kadınlara henüz eğitim hakkı tanınmadığı bir dönemde gerçekleştiği göz önünde bulundurulduğunda kadın hakları hususundaki çabalarının ne denli zor bir ortamda gerçekleştiği anlaşılacaktır. Özellikle döneminin sosyo-kültürel ve siyasi durumu incelendiğinde çalışmalarının değeri daha net ortaya çıkacaktır. Mamafih Semîra'nın bu çabalarının ülke gerçeklerinden uzak olduğunu söyleyen Suriyeli ilim adamı, edebiyatçı ve yazar Bekrî Şeyh Emîn (ö. 2019), Suudlu edebiyat tarihçisi Mansûr el-Hâzîmî ve Mısırlı edebiyatçı es-Seyyid Muhammed ed-Dîb gibi bazı yazarlar onun muhafazakâr Suudlu kadınları batılılaşmaya davet ettiğini öne sürerek, yaptığı faaliyetlerin beyhude ve sanat değerinden yoksun olduğunu savunurlar.²

Her hâlükârda Semîra yaptığı faaliyetlerle Suudi Arabistanlı kadınları bilinçlendirmeyi amaçlamış, haklarını nasıl elde edeceklerini öğretmeye çalışmış ve toplumun sorunlarına ayna tutan bir edebiyat yazarı olmanın imkânsız olmadığını somut bir şekilde göstermiştir. Ayrıca ülkesinde henüz emekleme evresinde olan romanın gelişimine önemli bir katkı sunmuştur. Semîra'nın edebî kişiliğinden ve romanlarından ilham alan Suud edebiyatının ve gazeteciliğinin öncü isimlerinden kadın yazar Hind Sâlih Bâgaffâr, kız arkadaşını öldürmekle itham edilen bir kızı anlattığı ve Suud romancılık serüveninin ilk uzun romanı niteliğine sahip *el-Berâetu'l-Mefkûde* (Kayıp Masumiyet-1972) adlı eseriyle bu sürece katılır. Edebiyat ve tarih alanlarında onlarca kitap ve makale kaleme alan Bâgaffâr, Semîra'nın izinden giderek ülkedeki kadın yardım cemiyetlerinin yanı sıra pek çok sivil toplum örgütünün de etkin bir üyesi olur. Hem ulusal hem de uluslararası platformda ülkesinin gelenek, görenek ve el sanatlarını anlatarak ülke kültürünün tanıtılması için ciddi bir gayret sarf eder. Türkiye, Rusya ve İngiltere gibi pek çok ülkede Suudi Arabistan'ın kültürünü

¹ Ahmed el-Ğur, "Semîra Hâşıkî Bintu'l-Cezîreti'l-Arabiyye: er-Rivâiyetu'l-leti Keseret İhtikare'r-Ricâli li'l-Edeb", *el-Yemâme* 69/2616 (Temmuz 2020), 6-7.

² Bekrî Şeyh Emîn, *el-Hareketu'l-Edebiyye fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, 5. bs., (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1986), 509; es-Seyyid Muhammed ed-Dîb, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye Beyne'n-Neş'e ve't-Tetavvur*, 2. bs., (Kahire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, 1995.), 163. Hâlid Muhammed Gâzi, *el-Kıssatu'l-Kasıra fi Edebi'l-Mer'eti's-Suûdiyye* (Kahire: Vikâletu's-Sihâfeti'l-Arabiyye, 2016), 47; Mansûr İbrâhîm el-Hâzîmî, *Mevsû'atu'l-Edebi'l-Arabiyyi's-Suûdiyyi'l-Hadîs* (Riyad: Dâru'l-Müfredât li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2001), 5/39.

yansıtan yüzlerce giyim ve sanat sergisi düzenler. Kendinden sonra gelen kadın yazarları da etkileyen Bâgaffâr bir bakıma Semîra'nın kapısını araladığı edebî ve kültürel bilinç hareketine özgülük kazandırarak gelişmesini sağlar.³

Ülkemizde Suudi Arabistan edebiyatına yönelik yapılan çalışmaların bir elin parmak sayısını geçmeyecek kadar az olduğu göz önüne alındığında bu alanda ciddi bir ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Binaenaleyh ilgili alanda bir boşluğu dolduracağı düşüncesiyle *Suudi Arabistan Edebiyatının İlk Kadın Roman Yazarı Semîra Hâşıkî* adlı bu çalışma ele alınarak Suud romanına dikkat çekmeye çalışılmıştır.

Suudi Arabistan romanına ilişkin ülkemizde yapılan akademik çalışmalardan bazıları şunlardır:

- Hasan Harmancı'nın, *Abdurrahmân Munîf'in el-Eşcâr ve İğtiyâlu Merzûk* adlı eserinin teknik ve tematik yönden İncelenmesi adlı yüksek lisans tezi.⁴
- Adnan Arslan'ın, *Abdurrahman Münîf'in Romancılığı* adlı doktora çalışması.⁵
- Ülkü Tuğrul'un *Abdurrahman Munîf'in Şarku'l-Mutevassit adlı Romanının İncelenmesi* adlı yüksek lisans tezi.⁶
- Hatice Erbay'ın *Abdurrahmân Munîf'in Sibâku'l-Mesâfâti't-Tavîle* adlı Eserinin Roman Tekniği Açısından İncelenmesi adlı yüksek lisans tezi.⁷
- Davut Orhan'ın, *Suudî Arabistan Romanı (1930-2000)* adıyla yayımlanmış doktora çalışması⁸ ve *Suûdi Arabistan Edebiyatında Kadın Romancılar"⁹ ile Suudi Arabistan Romanlarında Anlatım Tekniği Olarak Diyalog ve İç Monolog"* adlı makaleleri.¹⁰

Çalışmanın temel olarak aşağıdaki sorulara yanıt vermesi hedeflenmiştir

- ✓ Suudi Arabistanlı kadın yazarlar, ülkelerinin romancılık serüvenine katkıda bulunmuşlar mıdır?
- ✓ Suudi Arabistan edebiyatının ilk kadın roman yazarı kimdir?
- ✓ Suudi Arabistan romancılığının ilk kadın yazarının eserleri hangileridir ve özellikleri nelerdir?

³ Muhammed Altuncî, *Mu'cemu A'lâmî'n-Nisâ* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2001), 180; Cerîdetu'r-Riyâd, "Hind Bâgaffâr Tahsulu alâ'd-Duktura fî't-Târîh ve'l-Felsefe" <http://www.alriyadh.com/128990> (Erişim 02 Nisan 2018).

⁴ Hasan Harmancı, *Abdurrahmân Munîf'in el-Eşcâr ve İğtiyâlu Merzûk Adlı Eserinin Teknik ve Tematik Yönden İncelenmesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

⁵ Adnan Arslan, *Abdurrahmân Munîf'in Romancılığı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017).

⁶ Ülkü Tuğrul, *Abdurrahman Munîf'in Şarku'l-Mutevassit Adlı Romanının İncelenmesi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006).

⁷ Hatice Erbay, *Abdurrahmân Munîf'in Sibâku'l-Mesâfâti't-Tavîle Adlı Eserinin Roman Tekniği Açısından İncelenmesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

⁸ Davut Orhan, *Suudi Arabistan Romanı (1930-2000)* (İstanbul: Akdem Yayınları, 2020).

⁹ Davut Orhan, "Suudi Arabistan Edebiyatında Kadın Romancılar", *Social Sciences Studies Journal* (SSSJJournal), 4/15 (Mart 2018).

¹⁰ Davut Orhan, "Suudi Arabistan Romanlarında Anlatım Tekniği Olarak Diyalog ve İç Monolog". *Dergiabant* 8/2 (Kasım 2020): 366-378.

Konuyla ilgili onlarca kaynağın taranması neticesinde ortaya çıkan bu çalışmada ilk olarak Semîra Hâşıkî'nin hayatına, ailesine ve eğitime ilişkin bilgiler aktarılmakta ardından edebî kişiliği ve kültürel faaliyetleri irdelenmektedir. Son olarak da kaleme aldığı başlıca eserlerine ışık tutulmaktadır.

Semîra Hâşıkî'nin hayatını ve eserlerini anlatmaya başlamadan önce Suudi Arabistan kadın roman yazarları tarihine değinmek yerinde olacaktır. Bu bağlamda Suud kadın romancılığını üç dönem halinde incelemek mümkündür.¹¹

1. Doğuş Dönemi-1960-1979: Bu dönem yukarıda da geçtiği gibi Semîra Hâşıkî'nin *Vedda'tu Emâlî* adlı romanıyla başlar. Edebî çalışmalarına aralıksız devam eden Semîra bu dönem içinde birçok roman daha kaleme alır. 1972 yılında ise Suud gazeteciliğinin öncülerinden Hind Bâğaffar *el-Berâetu'l-Mefkûde* adlı romanı yayımlar. Bilahare 'Aişe Zahir Ahmed, Nezihe Kutbi ve Hûdâ er-Reşîd bu sürece dahil olur. 1978 yılında 2. baskısı yapılan *el-Berâetu'l-Mefkûde* ile Aişe Zâhir Ahmed'in Nâdi Cidde'l-Edebî tarafından yayımlanan *Besmetun min Buhayrâtı'd-Dumû'* (1979) adlı eserleri hariç doğuş dönemi eserlerinin hepsi Suudi Arabistan dışında yayımlanmıştır. Altısı Semîra'ya ait olmak üzere on romanın yayımlandığı bu dönemde kadın teması ön plana çıkmıştır. Bu eserler her ne kadar sanatsal bakımdan pek takdir görmemişse de birçok edebiyatçı Suudi Arabistan'ın kültürel ve düşünsel dünyasına katkıda bulduklarını belirterek bunları kadın romancılığının özgün ve öncü eserleri olarak değerlendirmiştir.¹²

Ayrıca Hûdâ er-Reşîd'in *Ğaden Seyekûnu'l-Hamîs* (1976) adlı eseri roman teknikleri açısından bu dönemdeki diğer eserlere nispeten roman olarak adlandırılmayı hak eden yegâne eser olduğu ve bir dönüm noktasını temsil ettiği pek çok eleştirmence ifade edilmiştir.¹³

2. Gelişim ve Olgunlaşma Dönemi-1980-1999: Kadın romancıların seslerini daha gür duyurdukları bu dönemin en büyük etkeni ülke çapında görülen ekonomik zenginliğin yanı sıra eğitim-öğretim faaliyetlerinin yaygınlaşması ve eğitim kurumlarının çoğalmasındır. Ayrıca Körfez Savaşı'nın ardından başlatılan reform hareketinin yanı sıra küreselleşme gibi faktörler de bu dönemin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. 10 romanın yayımlandığı 1980-1989 yılları arasında kadın romancılar listesine önceki dönem yazarlarının yanı sıra Safiye Amber, Safiye Ahmed Bağdâdî, Emel Şetâ, Recâ Âlim, Behiye Bûsebit, Ahd İnânî gibi Suûdî kültürel

¹¹ Nebîl Abdurrahmân el-Mehîş, "er-Rivâyetu'n-Nisâiyyetu's-Suûdiyye Es'iletu'l-Huviyye ve'l-Mevkîf mine'l-Âher", *el-Mer'e fî Hitâbi'l-Edebiyyi ve'l-İ'lâmiyyi ve's-Sekâfiyyi: Vekâiu'l-Mu'temeru'd-Duveliyyi'l-Edebiyyi's-Sâlis* ed. Abdurrahîm Murâşide-Heysem Ahmed el-Azzâm, (İrbid: Dâru'l-Kitâbi's-Sekâfi, 2016), 754.

¹² Sâmi el-Cem'ân, *Hitâbu'r-Rivâyeti'n-Nisâiyyeti's-Suûdiyye ve Tehavvulâtîha*, (Riyad: en-Nâdi'l-Edebî bi'r-Riyâd, 2013), 51; Orhan, "Suudi Arabistan Edebiyatında Kadın Romancılar", 722.

¹³ Sultân b. Muhammed el-Hur'ân, *Menâhîcu Nakdu'-r-Rivâyeti's-Suûdiyye* (Riyad: Dâru Câmî'ati Melik Suûd li'n-Neşr, 2016), 99; Abdurrahmân b. Muhammed el-Vehhâbî, *er-Rivâyetu'n-Nisâiyyetu's-Suûdiyye ve'l-Mutegayyirâtu's-Sekâfiyye: en-Neş'e ve'l-Kadâya ve't-Tetavvur*, 3. bs., (Cidde: Kunûzu'l-Ma'rife li'n-Neşri ve't-Tevzî, 2015), 15, 71-73.

çevresinden beslenen birbirinden farklı eğilimlere sahip yazarlar da yer almıştır. 130 civarında romanın yayımlandığı 1990-1999 yıllarında ise listeye Zeyneb Hefnî, Nedâ Ebû Ali, Sabâ el-Heriz, Leylâ el-Uheydib, Umeyme el-Hamîs, Semr el-Mukrın, Kumâşe 'Uleyyân, Selvâ Demenhûrî, Bedriye el-Bișr, Zâfire el-Meslûl, Nûrâ el-Muhaymîd, Leylâ el-Cuhenî, Nûrâ el-Ğamidî ve Fâtima Bintu's-Sarât gibi onlarca genç isim eklenmiştir. Gelişim ve olgunlaşma dönemi olarak adlandırılan bu dönemin romanları incelendiğinde toplumunun günlük yaşantısının derinlemesine analiz edildiği, konuşulamayan konuların romanlara konu edilerek tartışmaya açıldığı, romanın sanatsal bakımdan bir değişim ve dönüşüm evresini yaşayarak geliştiği görülmektedir.¹⁴

3. Zirve Dönemi-2000 ve sonrası: Suud romancılığının altın çağı olarak kabul edilen 2000'li yıllarda yaşanan edebî canlılık erkek yazarlarla sınırlı kalmamış, kadın romancılar cephesi de bu hareketlilikten payını almıştır. Kadın yazarlar tarafından kaleme alınan roman sayısında âdeta bir patlama yaşanmıştır. Halen devam eden bu dönemin tetikleyici birçok faktörü olmakla birlikte en öne çıkan faktörlerinden biri de ABD'de gerçekleşen 11 Eylül olaylarının Suud toplumuna yansımaları ve Suud hükümetinin 2000 yılında imzaladığı Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlemesi Sözleşmesi'nin (CEDAW) gereklerini yerine getirmeye yönelik attığı stratejik adımlardır. Özellikle 2001 yılından sonra Suudi Arabistan'da kadınlara tanınmaya başlanan kültürel, edebî ve ekonomik hakların yanı sıra internet kullanımının hızlı bir şekilde yaygınlaşması kadınların sosyal hayatta daha çok ve daha etkin rol almalarının önünü açmıştır. Feminizm hareketinin de giderek güçlendiği bu dönemde roman, kadınların seslerini daha gür duyurmak için başvurdukları en önemli araçlardan biri haline gelmiştir. Ayrıca sanatsal açıdan ciddi bir gelişme evresine girmiş, kemmiyet bakımından da kayda değer bir artış göstermiştir. Nitekim sadece 2000-2008 yıllarını kapsayan yıllarda yayımlanan roman sayısı geçen kırk yılda yayımlanan roman sayısını iki kat aşmıştır. Hatta kadın yazarlar tarafından yayımlanan eser sayısı bazı yıllarda erkek yazarların eserlerinden daha fazla olmuştur. Kadın yazarlar tarafından yüzlerce romanın kaleme alındığı bu dönemde, Kumâşe el-'Uleyyân, Recâ'Âlem ve Leylâ el-Cuhenî gibi ikinci kuşak kadın yazarları yanı sıra Recâ es-Sânî', Umeyme el-Hamîs, Sarâ el-Uleyvî, Sabâ el-Heriz, Leylâ el-Uheydib, Beşâir Muhammed, Emel el-Farân, Semr el-Mukrın, Bedriye el-Bișr, Mehâ el-Faysal ve Esîr Abdullah en-Neşmî ve Nesrîn Ğendûrâ gibi yetenekli ve genç yazarlar da romancılık serüveninde yer alarak her biri birkaç roman yayımlamıştır. Roman

¹⁴ Hâlid er-Rifâî, *er-Rivâyetu'n-Nisâiyyetu's-Suûdiyye*, (Riyad: en-Nâdi'l-Edebî bi'r-Riyâd, 2009), 43-45; *Cem'ân, Hitâbu'r-Rivâyeti'n-Nisâiyyeti's-Suûdiyye ve Tehavvulâtuha*, 53; Kevser Muhammed el-Kâdî, "Dirasât Nakdu'r-Rivâye fi'l-Edebis's-Suûdî: Tetavvur ve Târîh", *Multekâ'l-Nakdi'l-Edebî ed-Devratu'l-Hâmise: el-Hareketu'n-Nakdiyyeti's-Suûdiyye Havle'r-Rivâye*, (Riyad: en-Nâdi'l-Edebî bi'r-Riyâd, 2015), 324; Hâlid Abdulazîz b. İbrahîm Zevbe', *el-İnhirâfâtü's-Şer'iyye ve'l-Ahlâkiyye fi'r-Rivâyeti's-Suûdiyyeti'n-Nisâiyye m. 2000-m. 2010* (Kahire: el-Merkezu'l-'Arabî li'd-Dirâsâti'l-İnsâniyye, 2012), 62; Orhan, "Suudi Arabistan Edebiyatında Kadın Romancılar", 722.

konularının çeşitlendiği bu dönemde kadın haklarının yanı sıra siyaset, din ve cinsellik konuları da ele alınmış ve olaylar çıplak bir dil ile aktarılmıştır.¹⁵

1.1. Hayatı ve Ailesi

Semîra Bintu'l-Cezîreti'l-Arabiyye ve Semîra Fetâtu'l-Cezîre müstear ismiyle tanınan edebiyatçı yazar ve gazeteci Semîra Hâşıkî, 1935'te Mekke'de muhafazakâr bir çevrede varlıklı ve aristokrat bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi.¹⁶ Annesi Suriye asıllı Semîha Ahmed Sitti (ö. ?) babası ise Muhammed Hâlid Hâşıkî'dir (ö. 1978). Semîra Hâşıkî'nin hayatını ele alan derli toplu bir kaynak olmamasıyla birlikte ulaşılabilen referanslardan elde edilen bilgiler, onun altı çocuklu bir ailenin çocuğu olduğunu ve kardeşlerinin Asiye, Adnan,¹⁷ Adil, İsmâ ve tanınmış bir roman yazarı Suheyr¹⁸ olduğunu göstermektedir. Annesi Semîha'nın ev hanımı, Arap yarımadasında modern anlamda ilk tıp eğitimi alan hekimlerden biri olan babası Muhammed'in¹⁹ ise Suudi Arabistan'ın ilk Kralı Abdülazîz b. Suûd'un (ö. 1953) özel doktoru ve ülkedeki ilk Sağlık Bakanı olmasının yanı sıra devletin farklı kademelerinde önemli görevler üstlenmiş, Mekke'de ülkedeki ilk elektrik şirketini kuran kişi olduğu bilinmektedir.²⁰

Literatürdeki muhtelif kaynaklardan elde edilen veriler, Semîra'nın Türk kökenli Hâşıkî ailesinden geldiğini ve atalarının XVII. yy. civarında Türkiye'nin

¹⁵ Hasen b. Hicâb el-Hâzimî, Hâlid b. Ahmed el-Yûsuf, *Mu'cemu'l-İbdâ'i'l-Edebî fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye* (el-Bâha: Nâdi Bâhati'l-Edebî, 2008), 44; Munîrâ Nâsır el-Mubeddel, *Unsa's-Serd* (Beyrut: Muessesetu'l-İntişâri'l-Arabî, 2015), 217-223; Sâmiye Hamdi Sadîk el-Mursî, "Te'nisu'n-Nâs Beyne'l-Mevrusâti's-Şe'biyye ve's-Susyuluciyye", *es-Serdiyât*, C. I, (ed. Sâlih Mu'ayyid el-Ğamidî ve Hüseyin el-Munasra), (Riyad: Dâru Câmî'ati Melik Suûd li'n-Neşr, 2016), 151-153; Zevbe', *el-İnhirâfâtu's-Ser'iyye ve'l-Ahlâkiyye*, 7-9.

¹⁶ Muhammed Hayr Ramadân Yûsuf, *Tekmiletu Mu'cemi'l-Müellifîn* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997), 217-218; Vehhâbî, *er-Rivâyetu'n-Nisâiyyetu's-Suûdiyye*, 15.

¹⁷ İşadami ve uluslararası silah tüccarı, yetmişli ve seksenli yıllarda Arap dünyasının en ünlü milyarderi. Ömrünün sonlarına doğru tüm servetini yitiren Adnan Hâşıkî 2017 yılında vefat eder. bk. Ronald Kessler, *The Richest Man in the World: The Story of Adnan Khashoggi* (New York: Warner Books, 1986), 1-5.

¹⁸ 1947'de Mısır'ın İskenderiye kentinde doğdu. Henüz on dört yaşında iken Arapça'nın yanı sıra İngilizce ve Fransızca'yı da çok iyi konuşabilen Suheyr, ABD'de bulunan San José Eyalet Üniversitesi'nde bir yıl eğitim aldıktan sonra Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde eğitimine devam etti. Beyrut İç Dekorasyon Merkezi'ndeki eğitiminden sonra iç mimar ve ressam olarak çalıştı. Kız kardeşi Semîra Hâşıkî'nin romanlarının kapağını da tasarlayan Suheyr, ilk sergisini 1969'da Beyrut'ta açtı. Suudi Arabistan'ın en önde gelen ailelerinden birinin üyesi olarak Arap dünyasındaki kadınların durumunu ortaya koymak için ciddi bir gayret gösterdi. Dünya çapında çeşitli konferanslara katıldı. *Mirage* (1996), *Nadia's Song* (1999) ve bir kadının hayatını yeniden inşa etme mücadelesinin anlatıldığı *Mozaic* (2004) adlı romanları yazdı. Gerçekleştirdiği iki evliliğinden dört kızı olan Suheyr hâlihazırda New York'ta yaşamaktadır. bk. <https://www.encyclopedia.com/arts/educational-magazines/khashoggi-soheir-1947> (Erişim 20 Haziran 2021).

¹⁹ Kessler, *The Richest Man in the World: The Story of Adnan Khashoggi*, 24.

²⁰ <http://khashoggifamily.blogspot.com/> (Erişim 28 ağustos 2021); Kessler, *The Richest Man in the World: The Story of Adnan Khashoggi*, 24.

Kayseri ilinden gelerek Medine'ye yerleştiklerini göstermektedir.²¹ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrinin de bulunduğu mescitte bir takım hizmetlerde bulunmak amacıyla Medine'ye göç eden söz konusu aile, kuşaktan kuşağa Mescid-i Nebevî'ye müezzin ve hizmetkâr yetiştiren köklü ve saygın ailelerden biri olarak tanınır.²² Bu görüşün teyidi doğrultusunda yapılan çeşitli araştırmalarda Semîra'nın büyük babası Hâlid Abdulkâdir Hâşıkî'nin (ö.?) Osmanlı döneminde²³ ailenin bir diğer üyesi Sadaka Hasan Hâşıkî'nin de (ö. 2012) Suudi Arabistan Krallığı döneminde Medine belediye başkanı olarak görev yaptıkları tespit edilmiştir.²⁴ Ayrıca hâlihazırda Mescid-i Nebevî müezzinlerinin şeyhi olan Abdurrahmân Abdulilâh Hâşıkî'nin hem babası Abdulilâh İbrahîm Hâşıkî'nin (ö. 1995) hem de amcası Hasân İbrahîm Hâşıkî'nin (ö. ?) aynı mescidin müezzinleri olarak görev aldıkları bilinmektedir. Binaenaleyh ulaşılan bu bilgilerin yukarıdaki görüşün doğruluğunu teyit ettiğini söylemek mümkündür.²⁵

Medine Müdafaası'nın sürdüğü yıllarda (1916-1919) pek çok aile gibi Hâşıkî ailesinden de Semîra'nın babası Muhammed Hâlid, iki amcası Abdullah Hâlid ile Hamza Hâlid²⁶ ve diğer bazı aile fertleri İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Anadolu'ya yerleştirilir. Yerleştirildikleri yerde bir müddet kalan aile sonraları İzmir'e oradan da Şam'a gider.²⁷ Muhammed Hâlid Şam'da tıp eğitimi alarak cerrah olur.²⁸ Abdulaziz b. Suud'un Hicâz'a hâkim olmasının ardından ise özel kliniğini açmak üzere Mekke'ye döner. Daha sonra sağlık bakanı sekreteri olarak Riyad'a taşınır ve kralın özel doktoru olarak görev alır. İhtiyaç üzerine radyoterapi eğitimi için bir müddet Paris'e gönderilir. Uzun bir süre Riyad'da kalan Muhammed Hâlid burada bazı ticari faaliyetlerde de bulunur. Ancak 1970'lerde Lübnan'a giderek orada yaşamını sürdürür. 1974'te Lübnan İç Savaşı'nın başlamasıyla buradan ayrılarak Londra'ya yerleşir. 1978'de Riyad'a dönen Muhammed Hâlid Hâşıkî Riyad Merkez Hastanesinde geçirdiği cerrahi bir operasyonun ardından vefat eder. Naası Medine'ye götürülerek Cennetü'l-bakî mezarlığına defnedilir.²⁹

²¹ Kessler, *The Richest Man in the World: The Story of Adnan Khashoggi*, 23.

²² <http://khashoggifamily.blogspot.com/> (Erişim 28 ağustos 2021);

²³ Osmanlı Arşivi (BOA), *Mütenevvi Maruzat Evrakı* (Y.MTV), No. 261/154.

²⁴ Ali Hâfiz, *Fusûlun min Târîhi'l-Medîneti'l-Munevvere*, 3. bs., (Cidde: Şeriketu'l-Medîne li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr, 1996), 401.

²⁵ https://www.marefa.org/جمال_خاشقجي (Erişim 20 Haziran 2021).

²⁶ Suudlu Ünlü gazeteci Cemal Kaşıkî'nin (ö. 2018) büyük babası. bk. *Tûla, Seferberlik ve Celâu Ehli'l-Medîneti'l-Munevvere*, 226.

²⁷ Medine dışına gönderilen yüzlerce kişiden biri olan Abbas Abdulcevâd'ın (ö.?) Hâşıkî aile reisi Esad Sâlih Hâşıkî'ya gönderdiği 29 Recep 1336 (10 Mayıs 1918) tarihli bir belgede isimleri yazılı kişilerin çoğunun ilk olarak Kütahya'ya yerleştirildiklerini kaydeder. Bilahare Kütahya ve Uşak'a yerleştirilenlerin İzmir'e gittiklerini belirtir. Onlarca ismin yer aldığı söz konusu vesikada Hâlid Hâşıkî'nin çocuklarından Hamza ve Abdullah'ın isimleri de bulunur. bk. Sâid b. Velîd Tûla, *Seferberlik ve Celâu Ehli'l-Medîneti'l-Munevvere*, 2. bs., (Medine: Nâdi'l-Medîneti'l-Munevvere'l-Edebî, 2018), 226.

²⁸ Tûla, *Seferberlik ve Celâu Ehli'l-Medîneti'l-Munevvere*, 226.

²⁹ <http://www.arabicmagazine.com/Arabic/ArticleDetails.aspx?Id=4623> (Erişim 10 Ağustos 2021).

1.2. Eğitimi ve Evliliği

Ağabeyi Adnan Hâşıkî (ö. 2017) ile beraber 1940'lı yılların sonlarında eğitim için Mısır'a giden Semîra ortaöğrenimini İskenderiye'deki İngiliz Kız Okulu'nda tamamlamasının ardından İskenderiye Üniversitesi Ticaret Fakültesi Ekonomi Bölümü'nde eğitimini sürdürür.³⁰ Hayatının büyük bir bölümünü Mısır, Lübnan ve Avrupa'da geçiren Semîra³¹ üniversiteden mezun olduktan sonra 1954'te Mısırlı ünlü işadamı Muhammed el-Fâйд ile evlenerek İskenderiye'de yaşamına devam eder. Bu evlilikten Dûdî (ö. 1997) olarak ünlenen İmâd Muhammed el-Fâйд adlı bir erkek çocuğu olur.³² Ancak el-Fâйд ile olan evliliği iki yıl sonra sona erer. Kocasından boşanmasının ardından kendini edebiyata vererek *Vedda'tu Emâlî* (Elveda Umutlarım) adlı eserini kaleme almaya başlar. Semîra daha sonra birkaç kez daha evlilik yapmasına rağmen³³ hepsinin sonu ilk evliliğinden farklı olmaz.³⁴ Kaleme aldığı romanlarının trajediyle son bulmasından da anlaşılacağı üzere yaptığı tüm evliliklerde aradığı mutluluğu bir türlü bulamadığından bu durumu eserlerine yansıtarak içini dökmeye çalışır.³⁵ Yaşamını derinden etkileyen hayal kırıklıkları ve kötü anılardan kurtulmak için uzun süre antidepresan kullanan Semîra 1986 yılında geçirdiği kalp krizi sonucunda Kâhire'de vefat eder.³⁶

1.3. Edebî Kişiliği ve Kültürel Faaliyetleri

Suudi Arabistan edebiyatında kadın roman yazarları, her ne kadar Mısır ve Suriye gibi modern Arap edebiyatının öncü ülkeleri gibi çok erken bir dönemde ortaya çıkmamışsa da Körfez ülkeleri yanı sıra Ürdün, Yemen, Libya, Sudan ve Fas gibi Arap ülkelerine nazaran erken bir dönemde görülmüştür. Suudi Arabistan, gazeteci ve roman yazarı Semîra Hâşıkî'nin yayımladığı *Vedda'tu Âmâlî* adlı eserin ev sahibi olarak hem körfez ülkelerinden hem de birçok Arap ülkesinden önce edebiyat

³⁰ Ğarîd eş-Şeyh Muhammed, *Mu'cemu Alâmu'n-Nisâ fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, (Beyrut: Dâru'n-Nuhbe, 2019), 173-174; Ğur, "Semîra Hâşıkî Bintu'l-Cezîreti'l-Arabiyye: er-Rivâiyetu'l-leti Keseret İhtikare'r-Ricâli li'l-Edeb", 6; Ramadân Yûsuf, *Tekmiletu Mu'cemi'l-Müellifîn*, 218.

³¹ Sâlih Mu'ayyid el-Gâmidî, *Mukârabât fi'l-Kitabeti's-Serdiyyeti's-Suûdiyye* (Riyad: Dâru Câmiatu'l- Melik Suûd li'n-Neşr, 2017), 70.

³² 15 Nisan 1955 yılında İskenderiye'de doğan, film yapımcısı Dûdî el-Fâйд, 31 Ağustos 1997'de Galler Prensesi Diana ile Paris'te gerçekleşen trafik kazasında ölür. bk. <https://www.britannica.com/biography/Mohamed-al-Fayed#ref1079173> (Erişim 20 Haziran 2021).

³³ Semîra Hâşıkî Muhammed el-Fâйд'ten boşandıktan sonra Suriye kökenli Suudlu diplomat ve işadamı olan dayısının oğlu Enes Yûsuf el-Yâsîn (ö. 1974) ile evlenerek Hindistan'da yaşar ve bu evliliğinden Cumale adlı bir kızı olur. Ancak bu evliliği de kısa sürer. Daha sonra Lübnanlı genç diplomat Abdurrahmân Esîr ile evlenir. Ancak bu evliliği de uzun sürmez. bk. Step News Agency, Suudiyetun Zevcuhâ Milyarder Mısırlı. <https://www.youtube.com/watch?v=Y8gHgDuhS30>. (Erişim 09 Ağustos 2021).

³⁴ Step News Agency, Suudiyetun Zevcuhâ Milyarder Mısırlı. (Erişim 09 Ağustos 2021). <https://www.youtube.com/watch?v=Y8gHgDuhS30>.

³⁵ Ramadân Yûsuf, *Tekmiletu Mu'cemi'l-Müellifîn*, 218.

³⁶ Rifâî, *er-Rivâiyetu'n-Nisâiyetu's-Suûdiyye*, 76.

tarihine geçmiştir.³⁷ Semîra gerek kaleme aldığı eserlerle ve gerekse kadınlara yönelik sosyal projeleriyle hem sosyal ve kültürel mahfillerin hem de entelektüel çevrelerin yakın ilgisini çekerek, birçok ülkede kadın edebiyatçıların öncüsü olarak kabul görmüş,³⁸ modern Arap dünyasında kadın hakkını savunma ve kadınlara yönelik fırsat eşitliği oluşturma yönünde somut girişimleri olan ilk yazarlardan biri olarak tanınmıştır.³⁹

Yaşadığı muhafazakâr toplumun aksine özgür bir yaşamı olan Semîra, kültür, sanat ve edebiyat heveslisi olan bir birey olarak yazarlık hayatına henüz on beş yaşında genç bir kız iken kısa öyküler yazarak başlar.⁴⁰ Daha sonraları toplumun kadın hakları konusunda bilinçlenmesine yönelik sivil toplum örgütlerinin ve basın-yayın mecralarının oluşturulması için ciddi bir çaba sarf eder. Bu çerçevede 1962'de Muzaffer Edhem (ö.?), Prenses Sara bint Faysal ve Latife bint Faysal ile birlikte Cem'iyetu'n-Nahdati'n-Nisâiyyeti'l-Hayriyye'yi (en-Nahda Kadın Hayır Kurumu) kurar. Daha sonra resmî bir statü elde eden bu kurum, 2019'da da Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ECOSOC) tarafından resmen akredite edilip sivil toplum kuruluşu olarak danışmanlık statüsü kazanır.⁴¹ Kadınlara yönelik faaliyetlere sürekli yenilerini ekleyen Semîra içinde kızlara yönelik özel bir kütüphanenin de yer aldığı Nâdî Feteyâti'l-Cezîreti's-Sekâfî (Arap Yarım Adası Kızları Kültür Kulübü) adlı bir kadın kulübünün kurulmasına da öncülük eder.⁴²

Döneminin en fazla esere sahip kadın yazarlardan biri olan Semîra,⁴³ 1963 yılında kadınların maruz kaldığı çeşitli sorunları ele alan *Yekazatu'l-Fetâtil-Arabiyyeti's-Suûdiyye* (Suudi Arabistanlı Kızın Uyanışı) adlı bir eser de yayımlar. Semîra, Beyrut merkezli Mektebu't-ticârî tarafından basılan söz konusu eserin *el-Mer'e ve't-Ta'lîm* (Kadın ve Eğitim) başlıklı makalesinde özetle şöyle der:

³⁷ Huseyn el-Menasra, *Huvriyyâtu'l-Âlemi's-Suflî* (Mısır: Kutubnâ, 2021), 167.

³⁸ Suâd el-Mânî, "Semîra Hâşıkci", *Kâmûsu'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Hadîs*, ed: Hamdî es-Sekkût, (Kahire: el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-'Amme li'l-Kitâb, 2015), 343; el-Mehîş, "er-Rivâyetu'n-Nisâiyyetu's-Suûdiyye Es'iletu'l-Huviyye ve'l-Mevkîf mine'l-Âher", 754; el-Vehhâbî, *er-Rivâyetu'n-Nisâiyyetu's-Suûdiyye*, 15.

³⁹ XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren aralarında Mısırlı Lâtîfe ez-Zeyyât (ö. 1996), Nevâl es-Sa'dâvî, Elîfe Rif'at (ö. 1996) ve Selvâ Bekr (ö. 1949); Iraklı Deyzî el-Emîr; Lübnanlı Leylâ Ba'lebekkî, Emîlî Nasrullah, Hanân eş-Şeyh ve Hüdâ Berekât; Filistinli Seher Halîfe ve Liyâne Bedr; Suriyeli Gâde es-Semmân (ö. 1942); Cezayirli Asiye Cebbâr (ö. 2015); Suudlu Semîra Hâşıkci (ö. 1986) gibi simaların bulunduğu pek çok yazar eserlerini kadın hakları, kadının toplumsal statüsü ve kadın-erkek eşitliği ekseninde kurgulamışlardır. bk. Cemâluddîn b. Şeyh, *Mu'cemu Âdâbi'l-Lugati'l-Arabiyye ve'l-Edebi'l-Frenkfunî el-Megâribî*, çev. Misbâh es-Samed (Beyrut: el-Müessesetu'l-Câmi'iyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr ve't-Tevzîc, 2008), 251-257; Rahmi Er, "Roman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), XXXV/165.

⁴⁰ Nesîm es-Samâdî, "Dirâsetun fî Edebi'l-Mer'eti's-Suûdiyyeti'l-Kasasî", *Âlemu'l-Kutub* 1/4 (Şubat 1981), 519; Gâzi, *el-Kissatu'l-Kasîra fî Edebi'l-Mer'eti's-Suûdiyye*, 46.

⁴¹ <https://www.alnahda.org/about/> (Erişim 09 Ağustos 2021).

⁴² Ğarîd eş-Şeyh, *Mu'cemu Alâmu'n-Nisâ fî'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, 173.

⁴³ Gâmidî, *Mukârabâtun fî'l-Kitabeti's-Serdiyyeti's-Suûdiyye*, 39-42; es-Samâdî, "Dirâsetun fî Edebi'l-Mer'eti's-Suûdiyyeti'l-Kasasî", 519.

“Eğitim, ruhu yücelten ve insanı olgunlaştıran manevî bir gıdadır. İlme ve irfana önem veren devletler terakki eder, önem vermeyenler ise geriler. Yüce Allah, Anne, eş, çocuk, ev sahibi ve ev idarecisi gibi rollere sahip olan kadını yaratılış gayesini en güzel şekilde ifa edebilecek şekilde yarattı. Bundan dolayıdır ki İslâm dini, kadının toplumuna yararlı, ideal bir anne olabilmesi için gerekli olan hususlara teşvik ve davet eder. Bu noktaya riayet etmeyen en önemli vazifesini ihmal eder. İslâm, kadının çocuklarını büyüten, torunlarını gözetken bilinçli bir birey olarak hedeflerine ulaşmasının önünü açacak eğitimi gerekli kılmıştır. (Şairin dediği gibi: “Eğitirsen! Bir okuldur kadın! * Yetiştirmiş olursun iyi bir toplum!) Kadına, eşini nasıl mutlu edeceğini, çocuğunu nasıl eğiteceğini, evini nasıl düzenleyeceğini, sırrını nasıl muhafaza edeceğini, çocuklarının sağlığını nasıl koruyacağını, rabbine nasıl ibadet edeceğini ve ülkesinde nasıl baş üstünde taç olacağı öğretilmelidir. Ona Allah ve vatan sevgisini, temizliği ve ilk yardım öğretelim. İslâm dininin yüce ilke ve öğretileri, kadına yardım etmeyi, onu haksızlığa karşı koruyup kollamayı, haklarını gözetmeyi emreder. Ayrıca ona en geniş özgürlüğü bahşeden, mülkünde tasarruf yetkisi veren de İslâm’dır.”⁴⁴

Kadın haklarını savunmayı kendine bir görev edindiği görülen Semîra, 1965’te Arap-Suud Kadın Birliği Başkanı olarak seçilir. 1974’te kadının toplumdaki konumu, önemi, eğitimi ve sosyal hayata katkısı gibi konuların ele alındığı *eş-Şarkiyye* adlı kadın dergisini çıkarır⁴⁵ ve aynı adla bir yayınevi kurar. Ülkedeki ilk profesyonel kadın dergisi niteliğine sahip olan *eş-Şarkiyye* aylık olarak yayımlanır.⁴⁶ Kahire, Beyrut, Madrid ve Paris gibi birçok Arap ve Avrupa ülkesinde temsilcisi olan derginin hem idarî ve malî işlerini hem de editörlüğünü üstlenmekle kalmaz onda yayımlanmak üzere pek çok makale de kaleme alır.⁴⁷ “*Mecelletun Nisâiyyetun Suûdiyye*” (Suudi Arabistan Kadın Dergisi) sloganıyla yayın hayatına başlayan söz konusu derginin sloganı 1978’den itibaren “*Mecelletu’l-Mer’eti’l-Arabiyye*” (Arap Kadının Dergisi) olur.⁴⁸

Birleşmiş Milletler, 1980’de Kopenhag’ta düzenlenen Dünya Kadın Konferansı’nda Semîra’yı Müslüman kadınların haklarına yönelik bir rapor sunmakla görevlendirir. Bu çerçevede hazırladığı *el-Mer’e fi’l-İslâm ve Tehaddiyâti’l-Asr* (İslam’da Kadın ve Çağın Zorlukları) başlıklı raporuyla sesini daha geniş kitlelere duyurma fırsatını elde eder.⁴⁹ Sinemaya da ilgisi olan Semîra, modern Mısır edebiyatının ünlü oyun yazarı ve romancısı Tevfik el-Hakîm’in (ö. 1987)

⁴⁴ Semîra Bintu’l-Cezîreti’l-Arabiyye, “Ta’lîmu’l-Mer’e fi Kitâbât er-Ruvvâd”, *Hukûl* (Eylül 2007), 81-83.

⁴⁵ Ramadân Yûsuf, *Tekmiletu Mu’cemi’l-Müellifîn*, 218.

⁴⁶ Noha Mellor, “More than a Parrot The Case of Saudi Women Journalists”, *Journal of Arab & Muslim Media Research* 3/3 (Aralık 2010), 207-222; el-Menasra, *Huvriyyâtu’l-Âlemi’s-Suflî*, 167.

⁴⁷ Madawi Al-Rasheed, *A Most Masculine State: Gender, Politics and Religion in Saudi* (New York: Cambridge University Press, 2013), 94-95; Mânî, “Semîra Hâşıkî”, 343.

⁴⁸ <http://www.alsharkiahmag.com/about-us/> (Erişim 09 Ağustos 2021).

⁴⁹ Emîn Suleymân Seydû, Muhammed b. Abdurrezzâk el-Kaş’emî, *Mevsûatu’l-Edebi’l-Arabiyyi’s-Suûdiyyi’l-Hadîs*, C. IX, (Riyad: Dâru’l-Müfredât li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, 2001), 69; Step News Agency, *Suûdiyyetun Zevcuhâ Milyarder Mısırî*. <https://www.youtube.com/watch?v=Y8gHgDuhS30>. (Erişim 09 Ağustos 2021).

üçlemesinden *'Usfûr mine's-Şark'*ın (Doğulu Bir Serçe-1938) beyaz perdeye uyarlanması için çalışır. Mısırlı Nûr eş-Şerîf (ö. 2015) ile aktris Suâd Husnî'nin (ö. 2001) başrollerini paylaştığı *'Usfûru's-Şark'* (Doğu Serçesi) adlı filmi koordine ederek finansmanını üstlenir. 1984'te tamamlanan bu film 1986'da gösterime girer. Filmin açılış jeneriğinde ilk olarak Semîrâ ile Tevfîk el-Hakîm'in yazışmalarından bir örneğe yer verilir. Ardından Arapça olarak filmin yönetmeni, oyuncularını, yapımcı şirketini ve filmin adı gibi bilgileri listelenir. Bitiş jeneriğinde ise aynı bilgiler Fransızca olarak tekrarlanır.⁵⁰

Semîrâ Hâşıkî'nin ülkede henüz kadınlara resmî olarak eğitim hakkının tanınmadığı bir dönemde bir roman kaleme alması geniş yankı uyandırmış, kültürel ve fikrî etkisi ülkesinin sınırlarını aşarak birçok Arap ülkesinde hissedilmiştir. Semîrâ'nın hem *Berîku 'Ayneyk'* adlı romanının sinematik esere dönüşmesinden hem de onun Tevfîk el-Hakîm'in *'Usfûr mine's-Şark'* romanını sinemaya uyarlamasından da anlaşılacağı üzere eserlerini yazılı tür ile sınırlı bırakmayarak daha geniş kitlelere ulaşmaya çalışmıştır. Sonuç olarak Semîrâ, Arap toplumlarının yaşantısına ışık tutan entelektüel bir kadın yazar olarak hem ulusal hem de uluslararası alanda adını duyurmayı başarmıştır.

Mısır'daki edebî salonların müdavimlerinden olan Semîrâ'nın,⁵¹ Tevfîk el-Hakîm ile olan yazışmalarında görüleceği gibi zamanın ünlü edebiyatçılarıyla bir iletişim halinde olduğu ve edebî melekесinin gelişiminde onlardan istifade ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Tevfîk el-Hakîm, sinemaya uyarlanan *'Usfûr mine's-Şark'* adlı eseri için 5 Mayıs 1984 tarihinde Semîrâ'ya hitaben yazdığı mektupta şu ifadeleri kullanır:

*"Sayın Hanımefendi yazar Semîrâ Muhammed Hâşıkî!
el-Hakîm üçlemesinden uyarlanan 'Usfûr Mine's-Şark (geçici isim) adlı filmin yapımcı ve yönetmenliğini üstlenmenize muvafakat ederim. İşbu hususla ilgili tüm haklarımı filmin yapımcı ve sahibi hanımefendi Semîrâ Muhammed Hâşıkî'ye devretmeyi, tasarruf hakkına sahip tek kişi olacağından yapacağı her türlü tasarrufu, filmin ticarî arzını ve konuyla ilgili hususlarda hiçbir şekilde ona rucû etmeyeceğimi kabul ediyorum."*⁵²

Semîrâ da el-Hakîm'e yazdığı 6 Ocak 1985 tarihli cevabî yazıda şu satırlara yer verir:

*"Arap edebiyatının büyük üstadı Tevfîk el-Hakîm!
Çağımızın önemli bir evresinde Arap ulusunun evlatlarına, bir toplumun, bir insanın hayat nabzını ve düşüncesini yansıtan 'Usfûru's-Şark' adlı filmin yapımcı sorumluluğunu şahsıma tevdi etmenizle göğsüme taktığınız bu madalya beni fevkalâde mutlu ve bahtiyar kıldı. Ulusumu mutlu edecek, beni onurlandıracak böylesi bir hizmeti sunmama vesile olan 'Usfûru's-Şark'ın çekiminde muvaffak olmayı umuyorum."*⁵³

⁵⁰ Ğarîd eş-Şeyh, *Mu'cemu Alâmu'n-Nisâ fi'l-Memleketi'l-Arabîyyeti's-Suûdiyye*, 173; Yusûf Fransîs, *'Usfûru's-Şark (Film, 1986)*. 01:01:01-01:02:18.

⁵¹ https://mohsenatyyat.blogspot.com/2017/03/blog-post_8.html (Erişim 28 Ağustos 2021).

⁵² Fransîs, *'Usfûru's-Şark*, 01:01:01-01:01:08.

⁵³ Fransîs, *'Usfûru's-Şark*, 01:01:01-01:01:20.

Daha öncede zikredildiği gibi bazı edebiyatçı ve eleştirmenler Semîra'nın henüz ülkede kimsenin söyle(ye)mediği bazı gerçekleri edebî bir dil ve kurgu içinde ifade etmeye yönelik çabalarını âdeta göz ardı ederek çalışmalarını o dönemdeki edebî konjonktürden bağımsız bir şekilde değerlendirdikleri görülmektedir. Söz konusu eleştirmenler, Semîra'nın Suudi Arabistan'ın gerçeklerinden ve kültürel kimliğinden uzak bir muhitte yetiştiğini vurgulayarak, eserlerinin teknik yönünden cılız, içerik bakımından Suud toplumunun durumunu yansıtmaktan uzak olduğunu savunurlar.⁵⁴ Ayrıca roman mekânının ve olaylarının Suudi Arabistan dışından seçildiğini ve yazarın müstear bir isim arkasına gizlendiğini belirtirler.⁵⁵ Kanaatimizce bu tür eleştirilerin temelde haklılık payı olmakla birlikte bazı eleştiri ve tenkitlerin ilmî gerçeklerden uzak duygusal bir eğilim ve kabullerle gerçekleştiği söylenebilir. Çünkü 60'lı yılların Suudi romanının emekleme aşamasından gelişim aşamasına geçişinin ilk yılları olduğundan o dönemki eserlerin pek çoğu teknik bakımdan Semîra'nın romanlarından farksızdır. Dolayısıyla yapılan eleştiriler içerik açısından kısmen haklı olsa dahi teknik açıdan bunu söylemek tam anlamıyla nesnel bir yaklaşım değildir. Bu dönemde kaleme alınan eserler incelendiğinde çoğunun tam anlamıyla modern edebiyat tekniklerine sahip olmadığı kolayca görülmektedir.⁵⁶ Binaenaleyh sadece Semîra'nın eserleri değil 60'lı ve 70'li yıllarda yayımlanan Suud romanlarının kahir ekseriyesinin teknik açıdan modern roman standartlarını karşılayamadığını söylemek daha gerçekçi olur.

Roman mekânının Suudi Arabistan dışından seçildiğine ve yazarın müstear bir isim kullandığına yönelik eleştirilere ilişkin yapılan araştırmada da görülecek ki ilk dönem modern Arap romancıları genel olarak -bazı kaygılardan dolayı- bu şekilde hareket etmişlerdir. Nitekim Modern Arap edebiyatının ilk romanı kabul edilen ve Muhammed Huseyn Heykel (ö. 1956) tarafından kaleme alınan *Zeyneb* adlı eser, entelektüel çevrenin roman türüne bakışı olumsuz olduğundan 1912 yılında yapılan birinci baskısında yazar adı olarak "Mısırî fellâh" (Çiftçi bir Mısırlı) şeklinde müstear bir isim kullanılmış hatta eser *Zeyneb* olarak değil de *Menâzıru ve Ahlâk rîfiyye* (Köy Ahlâkı ve Manzaraları) adıyla yayımlanmıştır. Ayrıca roman kahramanı olarak kadınların tercih edildiği ilk dönem eserlerinde hem roman kahramanının hem de romandaki olayların yazarların buldukları ülke dışından ve toplumun gelenek ve görenekleriyle ters düşmeyen çevreden seçilmesine özellikle dikkat edilmiştir.⁵⁷ Tüm bu anlatılanlarla birlikte eserlerindeki dilbilgisi ve roman teknikleri gibi çeşitli hataların farkına varan Semîra'nın diğer baskılarda bunları gidermeye çalıştığı da göz

⁵⁴ Hâzîmî, *Mevsû'atu'l-Edebi'l-Arabiyyi's-Suûdiyyi'l-Hadîs*, 5/39.

⁵⁵ Şeyh Emîn, *el-Hareketu'l-Edebiyye fî'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, 509; Gâzi, *el-Kıssatu'l-Kasîra fî Edebi'l-Mer'eti's-Suûdiyye*, 47; ed-Dîb, *Fennu'r-Rivâye fî'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, 163.

⁵⁶ Sultân Sa'd el-Kahtânî, *er-Rivâye fî'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye Neş'etuhâ ve Tetavvuruhâ 1930-1989 m.*, 2. bs., (Bureyde: Nâdi'l-Kasîmi'l-Edebî, 2009), 41-41, 299; Mansûr İbrâhim el-Hâzîmî, *Fennu'l-Kıssa fî'l-Edebi's-Suûdiyyi'l-Hadîs* (Riyad: Dâru'l-Ulûm, 1981), 52, 56.

⁵⁷ Orhan, *Suudi Arabistan Romanı (1930-2000)*, 23.

önünde bulundurulmalıdır.⁵⁸ Ayrıca sonraki yıllarda geniş bir çevrede tanınmasına rağmen ilk dönem eserlerinde kullandığı Semîra Bintu'l-Cezîreti'l-Arabiyye (Arap Yarımadasının Kızı Semîra) ismini terk etmeyerek, ömrünün sonuna kadar bu adı kullanmıştır. Böylece vatanına ve milletine olan aidiyete bağlı kaldığını, bu ismin altına gizlenmediğini anlatmaya çalışmıştır.⁵⁹ Bu minvalde Filistinli edebiyat eleştirmeni ve yazar Huseyn el-Menasra, Semîra'nın her ne kadar Suudlu bir yazar ise de Mısır, Beyrut ve Avrupa'da ülkesinden daha fazla kaldığını bundan dolayı romanlarında genel olarak Suudi Arabistan dışını seçmesinin tabii bir durum olduğunu belirtir. Ayrıca Semîra'nın Suudi Arabistanlı kadınların sorunlarına ışık tutmaya yönelik girişiminde dikkat çekmeyi başardığını dolayısıyla olayların geçtiği mekânın öncelikli bir önemi olmadığını söyler.⁶⁰

Semîra her ne kadar hayatının büyük bir bölümünü Suudi Arabistan dışında geçirmişse de vatandaşlık bağından dolayı modern Suudi edebiyatının ikinci kuşak yazarlarından kabul edilir. Romanlarında mekân olarak genelde Mısır ve Beyrut'u bazen de bir Avrupa şehrini tercih etmişse de hakikatte Suudi Arabistan'daki kadın gerçeğine ışık tutmaya çalışır. Ancak eserleri incelendiğinde kadın sorunlarını ve kadın sorunlarının çözümüne yönelik düşüncelerini tam anlamıyla ifade ettiğini söyleyemeyiz. Eserleri özel hayatı ışığında okunduğunda görülecek ki o, yaşadığı trajedileri genelleyerek yansıtmaya çalışmıştır.⁶¹ Özellikle roman kahramanları analiz edildiğinde bu durum daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır.⁶² Semîra, olaylara daha çok duygusal açıdan yaklaşıp duygusal boyuta ağırlık verdiğinden tüm kadınları kapsayacak nitelikte bir kadın hakları teması ortaya koyamamıştır.⁶³ Hayatı boyunca yaşadığı mutsuzluklar onu derinden etkilemiş ve bu durum çalışmalarına yansımıştır. Dolayısıyla onun bu yöne ağırlık vermesindeki en büyük etkenin istikrarlı ve başarılı bir evlilik hayatı olmamasının doğurduğu boşluğu doldurma gayreti olduğu söylenebilir. *Vâ'di'd-Dumû'* adlı eserinde yer verdiği bir hikâyede geçen diyalogdan anlaşılacağı üzere aslında o da toplumun gerçeklerinden uzaklaştığının farkındadır ve bu duruma onu yazmaktan alıkoymak isteyen kocası ile kendisi arasında cereyan eden bir tartışma sahnesinde bir bakıma kendince cevap verir:

*"Romantik hikâye yazmak neden ayıp olsun ki? Hikâyelerimde ahlâkî ilke ve değerlere davet ediyorum. Toplum sorunlarını ve çözüm yollarını sunuyorum. Elimden geldiği kadar saygın bir toplumun inşası için çabalıyorum. Kadının yazı yazması yasak mı?!"*⁶⁴

⁵⁸ Sâmî Cereydî, *er-Rivâyetu'n-Nisâiyyetu's-Suûdiyye: Hitâbu'l-Mer'e ve Teşkîlu's-Serd*, (Beyrut: İntişârî'l-Arabî, 2008),14.

⁵⁹ Ğur, "Semîra Haşıkî Bintu'l-Cezîreti'l-Arabiyye: er-Rivâiyyetu'l-leti Keseret İhtikare'r-Ricâli li'l-Edeb", 6.

⁶⁰ Menasra, *Huvriyyâtu'l-Âlemi's-Suffî*, 193.

⁶¹ Samâdî, "Dirâsetun fî Edebi'l-Mer'eti's-Suûdiyyeti'l-Kasasî", 519.

⁶² Menasra, *Huvriyyâtu'l-Âlemi's-Suffî*, 193.

⁶³ Muhammed Sâlih eş-Şantî, *Fennu'r-Rivâye fî'l-Edebi's-Suûdiyyi'l-Mu'âsır*, 2. bs., (el-Hâil: Dâru'l-Endelüs li'n-Neşr ve't-Tevzîc, 2003), 230; Gâzi, *el-Kıssatu'l-Kasîra fî Edebi'l-Mer'eti's-Suûdiyye*, 47.

⁶⁴ Samâdî, "Dirâsetun fî Edebi'l-Mer'eti's-Suûdiyyeti'l-Kasasî", 519.

Semîra, 1979 yılında el-Cezîre gazetesine verdiği demeçte yazarken takındığı tavır ve haleti ruhiyesini şöyle özetler:

“Ben hikâyeleri yazarken olayları yaşıyorum, gerçek olayları yazarken de hikâyeleri yaşıyorum. Bu ikisi son derece ince bir çizgiyle ayrılır.”⁶⁵

Konuya ilişkin yapılan bu araştırmada, Semîra'nın çalışmalarından önce de Suud edebiyatında kadınlara yönelik kültürel ve edebî faaliyetlerin olduğu ve kadın yazarlara ait bazı makalelerin yayımlandığı görülmektedir fakat bu çalışmaların Semîra'nın faaliyetleri kadar dikkat çekmediği anlaşılmaktadır.⁶⁶

1.4. Başlıca Eserleri

Suud edebiyatında romantik türün öncülerinden kabul edilen ve farklı konularda pek çok çalışması yayımlanan Semîra Hâşıkî'nin başlıca basılı eserleri şunlardır:

— *Vedda'tu Âmâlî* (Elveda Umutlarım-1960): Eserin basım tarihinin 1958 yılı olduğunu söyleyenler olduğu gibi 1959, 1960, 1961 hatta 1963 olduğunu dile getiren edebiyat tarihçileri de bulunmaktadır.⁶⁷ Yukarıda değinildiği gibi Suudi Arabistan'ın yanı sıra körfez ülkelerinde bir kadın yazar tarafından kaleme alınan ilk roman olarak bilinmektedir. Hatta Suudlu modern edebiyat eleştirmeni Sâmî Cereydî söz konusu eserin Suudi Arabistan romancılığının sanatsal bakımdan ilk romanı kabul edilen Hâmid Demenhûrî'nin (ö. 1965) *Semenu't-Tadhiye* (1959) adlı eserinden önce yayımlandığını belirterek Suudi Arabistan romancılığının sanatsal bakımdan ilk romanı olduğunu savunmuştur.⁶⁸ Romantik roman kategorisinde yer alan bu eserin basımı Beyrut'ta bulunan Dâru Zuheyr Ba'lebekkî'de gerçekleşir.⁶⁹ Olay mekânı olarak Kahire'nin tercih edildiği bu eserde Mısırlı zengin bir ailenin skandallarla dolu trajik yaşamı aktarılır.⁷⁰ Semîra söz konusu eserinin anlatımını daha çok otobiyografik karakterli eserlerde görülen kahraman bakış açısına sahip I. tekil kişi ağzından yapar. Diğer romanlarında ise anlatılan olaylara hem içten hem de dıştan yaklaşım imkânı sağladığı için sıklıkla başvurulan bir anlatım şekli olan hâkim bakış açısına sahip III. tekil kişiyi benimser.⁷¹

— *Zikrayât Dâmi'â* (Ağlatan Anılar-1961): Kadın haklarının ele alındığı bu eserde yoksul bir kızın hayatı çerçevesinde, kadınların duygularını ifade etmede başarısız olduklarına dikkat çekilir. Eser küçüklüğünden beri birbirlerine âşık olan 'Ahd ile 'Ala adlı iki genci merkeze alarak olayları anlatır.⁷² Suudi Arabistan kraliyet ailesinden Prens Nevâf b. Abdulaziz Âl-Suud (ö. 2015) söz konusu esere yazdığı ön

⁶⁵ Samâdî, “Dirâsetun fî Edebi'l-Mer'eti's-Suûdiyyeti'l-Kasasî”, 519.

⁶⁶ Vehhâbî, *er-Rivâyetu'n-Nisâiyyetu's-Suûdiyye*, 67.

⁶⁷ Hâlid b. Ahmed er-Rifâ'î, “Semirâ Hâşıkî: bi-Vasfihâ Râide li'r-Rivâyeti'n-Nisâiyyeti's-Suûdiyye”, *Cerîdetu'l-Cezîre*, (05 Kasım 2009). 3.

⁶⁸ Cereydî, *er-Rivâyetu'n-Nisâiyyetu's-Suûdiyye: Hitâbu'l-Mer'e ve Teşkilu's-Serd*, 14.

⁶⁹ Vehhâbî, *er-Rivâyetu'n-Nisâiyyetu's-Suûdiyye*, 79.

⁷⁰ Gâmidî, *Mukârabâtun fi'l-Kitabeti's-Serdiyyeti's-Suûdiyye*, 42-45.

⁷¹ Vehhâbî, *er-Rivâyetu'n-Nisâiyyetu's-Suûdiyye*, 85.

⁷² Semîra Bintu'l-Cezîreti'l-Arabiyye, *Zikrayât Dâmi'â* (Beyrut: Menşûrât Zuheyr Ba'lebekkî, 1961), 7-9.

sözde hem *Vedda'tu Ââmâlî*'yi hem de *Zikrayât Dâmi'â*'yı okuduğunu belirterek, yazarından sitayişle bahseder. Yazarın sanki örtülü bir şekilde bölge kızlarının içinden geçeni ifade etmeye çalıştığını söyler. Ayrıca bu eserleri ilk okuduğunda yazarın kendini neden Bintu'l-Cezîreti'l-Arabiyye olarak adlandırdığını tam olarak çözemediğini fakat *Zikrayât Dâmi'â*'yı okuduktan sonra bunu daha iyi kavradığını belirtir.⁷³ Olay mekânı Mısır'ın Kahire ve İskenderiye şehirleri olan bu eseri farklı açılardan değerlendiren Şeyh Emîn ile el-Hazimî yazarın kendini Semîra Bintu'l-Cezîreti'l-Arabiyye olarak adlandırmasına rağmen eserde yazarın adı dışında Arap yarımadasını anımsatan herhangi bir şey olmadığını savunur ve eserde okura bıkkınlık verecek derecede imla ve gramer hataları bulunduğunu belirtir.⁷⁴

— *Berîku 'Ayneyk* (Gözlerinin Işıltısı-1963): Semîra Hâşıkî'nin konu bakımından birbirine yakın olan *Vedda'tu Ââmâlî*, *Zikrayât Dâmi'â* ve *Berîk 'Ayneyk* adlı romanlarındaki ana tema varlıklı aristokrat tabaka çocukları arasında yaşanan evliliğin sevgi, saygı ve güvenden yoksun oluşu nedeniyle evliliğin sürdürülememesi ve kadının bu tür durumlarda kendisini gerektiği gibi ifade edemeyerek mağduriyet yaşamasıdır.⁷⁵ Suud edebiyatında ilk defa intihar temasına değinmesiyle dikkat çeken bu eserin basımı önceki iki roman gibi Dâru Zuheyr Ba'lebekkî'de gerçekleşir.⁷⁶ Kahramanı Şurûk adlı Lübnanlı evli bir kadın hostes olan *Berîku 'Ayneyk*,⁷⁷ başrolünü Mısırlı aktör Nûr eş-Şerîf, Hüseyin Fehmî ve aktris Mediha Kâmil'in (ö. 1997) paylaştığı bir filme uyarlanarak 1982'de gösterime girer.⁷⁸ Eserin muhteva yönünden en fazla eleştirilen yönü yazarın, hitap ettiği kitlenin dinî ve ahlâkî değerlerini göz ardı ederek evli olan kadın kahramanın evlilik akdi sürerken başka bir erkeğe âşık olması ve bu durumun mükemmel bir aşk olarak yansımasıdır. Ayrıca bu tutumunda ısrar ederek diğer eserlerinde de benzeri durumları tekrarlamasıdır.⁷⁹ Bazı çalışmalarında dinî ve ahlâkî değerleri anlatıp önemine vurguda bulunan Semîra'nın özellikle romanlarında hitap ettiği kitlenin değerlerini bir bakıma görmezden gelmesi mazide yaşadığı trajedi ve olumsuz anılarının baskın olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bu durum duygularını dışa vurmaya çalışan Semîra'nın toplum gerçeklerini gölgede bırakan bazı karakterler seçmesine ve zaman zaman kendi içinde bir çelişki ve tutarsızlık yaşamasına yol açarak onu bazı haklı eleştirilere maruz bırakmıştır.

— *Yakazatu'l-Fetâtil-Arabiyyeti's-Suûdiyye* (Suudi Arabistanlı Kızın Uyanışı-1963). Düşünce kitapları kategorisinde yer alan bu eserde çeşitli sosyal ve siyasî

⁷³ Gâmidî, *Mukârabâtun fi'l-Kitabeti's-Serdiyyeti's-Suûdiyye*, 51-53; *el-Vehhâbî, er-Rivâyetu'n-Nisâiyyetu's-Suûdiyye*, 88; Menasra, *Huvriyyâtu'l-Âlemi's-Suflî*, 177.

⁷⁴ Şeyh Emîn, *el-Hareketu'l-Edebiyye fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, 509. el-Hâzimî, *Mevsû'atu'l-Edebi'l-Arabiyyi's-Suûdiyyi'l-Hadîs*, 5/39.

⁷⁵ Dîb, *Fennu'r-Rivâye fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, 60.

⁷⁶ Cem'ân, *Hitâbu'r-Rivâyeti'n-Nisâiyyeti's-Suûdiyye ve Tehavvulâtuhâ*, 498-499; Menasra, *Huvriyyâtu'l-Âlemi's-Suflî*, 181.

⁷⁷ Gâmidî, *Mukârabâtun fi'l-Kitabeti's-Serdiyyeti's-Suûdiyye*, 53-56.

⁷⁸ Muhammed Abdulazîz, *Berîku 'Ayneyk* (Film, 1982), 01:03:18-01:05:49.

⁷⁹ Hasen Hicâb el-Hâzimî, *el-Betal fi'r-Rivâyeti's-Suûdiyye*, 3. bs., (Ürdün: Dâru'l-Cenâdiriyeye, 2008), 64-66.

sorunlar ele alınır.⁸⁰ Küçük hacimli bir çalışma olan bu eserin ilk baskısı Beyrut merkezli Mektebu't-ticârî tarafından gerçekleştirilir. Yazar, eserin ön sözünde kitabın, Suudlu Arap kadınının -gelişmiş toplumlardaki kadınlar gibi- vatanının inşası ve terakkisi için yapması gerekenlere ışık tutmak amacıyla kaleme aldığını söyler. Kadının çağlar boyu ezildiğini vurgulayarak, varlığının değersizleştirildiğini belirtir. Sonuç kısmında ise kadının topluma varlığını kabul ettirmesi için önündeki en büyük eşiğin ne yapması gerektiğini düşünmek olduğunu, kadının gücü, bilgisi ve kültürü nispetinde hayatın farklı alanlarında çalışması gerektiğini dile getirir.⁸¹

— *Verâu'd-Dabâb* (Sisin Ötesi-1965): Roman kategorisinde değerlendirilen bu eser, Suudlu Macid ile evlenen Lübnanlı Sakine adlı Hristiyan bir kadının trajik hikâyesini ele alır. Sakine her ne kadar eşiyle geçimsizlik yaşarsa da oğlu Mahir için tüm olanlara katlanır. Fakat eşinin kendisini aldattığını anlayan Sakine yaşadığı şehir Cidde'den ayrılarak Lübnan'a döner. Orada kocasının arkadaşlarından birine âşık olur. Ancak o, bu aşka karşılık vermez. Eser, Dâru Zuheyr Ba'lebekkî'de basılır.⁸²

— *Ve Tamdi'l-Eyyâm* (Geçen Günler -1969): Birbirinden farklı otuz hikâyeden oluşan bu eserin basımı Menşurât Zuheyr Ba'lebekkî'de gerçekleşir.⁸³

— *Kâtrât mine'd-Dumû'* (Gözyaşı Katreleri-1973): Semîra'nın roman mekânı olarak Suudi Arabistan'ı seçtiği nadir eserlerden olan *Kâtrât mine'd-dumû'*, kabilevî ve ataerkil geleneklere bağlı toplumun kadınlara yönelik kasvetli tutumunu ve kadınların yaşadığı çeşitli sorunları tasvir etmeye çalışır. Ayrıca evlilikte eşler arasında sevginin önemsiz olarak görüldüğünü aktarır. Olayları Orta Arabistan'ın Necd bölgesindeki çölde ve Riyad'ta cereyan eden bu eser, Mektebu't-ticârî tarafından basılır.⁸⁴

— *Ma'temu'l-Verd* (Gülün Matemî-1973): Semîra'nın diğer romanları gibi bu eseri de romantik roman kategorisinde olup, birbirine küçüklükten beri âşık iki gencin trajik hikâyesinin ele alır. Ancak yazar, diğer eserlerinden farklı olarak ön sözde romanın hikâyesini anlatır. Habîbe ve Gâlî adlı bu âşıkların birbirlerine yazmış oldukları altmış sekiz adet mektuba yer verilir ve biri Habîbe'nin diğeri de Gâlî'nin kişiliğini analiz eden iki makale ile sonlanır.⁸⁵ Menşurât Zuheyr Ba'lebekkî tarafından yayımlanan *Ma'temu'l-Verd*'i değerlendiren Suudlu akademisyen ve edebiyat eleştirmeni Sâlih el-Ğâmidî, kadın hakları ve cinsiyet ayrımcılığı meselesine edebî bir üslupla değinen bu eserin hem kadının statüsü ve haklarına ilişkin bir bilinç ve bakış açısı kazandırdığını hem de diğer yazarlara ilham ve cesaret verdiğini belirtir.⁸⁶

⁸⁰ Ğarîd eş-Şeyh, *Mu'cemu Alâmu'n-Nisâ*, 173; Step News Agency, Suudiyetun Zevcuhâ Milyarder Mısırî. <https://www.youtube.com/watch?v=Y8gHgDuhS30> (Erişim 09 Ağustos 2021);

⁸¹ Menasra, *Huvriyyâtu'l-Âlemi's-Suffî*, 170.

⁸² Ğâmidî, *Mukârabâtun fi'l-Kitabeti's-Serdiyyeti's-Suûdiyye*, 46-51; Menasra, *Huvriyyâtu'l-Âlemi's-Suffî*, 174.

⁸³ Ğarîd eş-Şeyh, *Mu'cemu Alâmu'n-Nisâ*, 174.

⁸⁴ Ğâmidî, *Mukârabâtun fi'l-Kitabeti's-Serdiyyeti's-Suûdiyye*, 57-60; Vehhâbî, *er-Rivâyetu'n-Nisâyyetu's-Suûdiyye*, 93; Menasra, *Huvriyyâtu'l-Âlemi's-Suffî*, 184.

⁸⁵ Menasra, *Huvriyyâtu'l-Âlemi's-Suffî*, 185.

⁸⁶ Ğâmidî, *Mukârabâtun fi'l-Kitabeti's-Serdiyyeti's-Suûdiyye*, 61-64.

Yazarın diğer eserlerine nispeten kadının daha az mağdur olduğunu yansıtan bu eserde, yaşanan trajedi ve acıların yanı sıra haksızlığı meşrulaştıran insan onuruna aykırı geleneklere karşı duruşu romanın başkarakteri Habîbe'nin diliyle şöyle dile getirilir:

“Ben köleliğe boyun eğecek değilim! İdealist ve hedefleri olan bir kadını! Geleneklerin esiri olmayacağım! Hayattan intikam alacağım! Her bakımdan bağımsız ve özgür olması gereken bir kadını ben!”

Bu haykırış kadınların 1970'li yıllardan itibaren hürriyetlerini kısıtlayan faktörleri sorgulamaya başladıklarının ve haklarını elde edebilme adına seslerini yükselttiklerinin dikkat çekici bir örneği olması bakımından son derece önemlidir.⁸⁷

— *Vâ'di'd-Dumû'* (Gözyaşı Deryası-1979): On iki hikâyeden oluşan bu eserin basımı Menşurât Zuheyr Ba'lebekkî'de yapılır.⁸⁸

— *Tilâlun min Rimâl* (Kumdan Tepeler-1983): Semîra'nın tüm eserlerinin baskısı Suudi Arabistan dışındaki yayınevlerinde gerçekleşmesiyle birlikte hikâye kategorisinde yer alan bu son eseri kendisinin Riyad'da kurduğu *Dâru's-şarkiyye* yayınevi tarafından basılır.⁸⁹

SONUÇ

Yapılan araştırmadan yazar ve gazeteci Semîra Haşıkî'nin Suudi Arabistanlı kadınların edebî sahadaki öncülerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Ülkesinin tanınmış saygın ve köklü ailelerden olan Semîra yurt dışında eğitim almıştır. Ömrünü kadın haklarını ve kadınların karşılaştığı engelleri çeşitli araçlarla anlatmaya çalışmıştır. Kadınlara yönelik olumsuz algı, tutum ve davranışların önüne geçmek adına ne yapılması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Ulusal ve uluslararası platformlarda değerlendirmeler yaparak bu hususta bir toplumsal bilinç oluşturmaya hedeflemiştir. Suudi Arabistan'dan başlayan etkisi ülke sınırlarını aşarak hem Körfez ülkeleri hem de tüm Arap dünyasında hissedilmiştir. Kaleme aldığı *Vedda'tu Emâlî* adlı eseri, Suudlu bir kadın yazar tarafından kaleme alınan ilk roman olarak edebiyat tarihine geçmiştir. Kurduğu dergi ve derneklerle düşüncelerinin hayata geçmesi noktasında önemli adımlar atmıştır. Yaptığı öncü faaliyetlerle hem ülkesinin hem de bölgenin kadın yazarlarını etkilemiş, onlara ilham ve cesaret vererek sosyal ve edebî faaliyetlere katkıda bulunmalarının önünü açmıştır. Faaliyetleri onun bilgi, birikim ve deneyimlerini hem ulusal hem de uluslararası platformda paylaşmayı görev bilen bir anlayışla hareket ettiğini göstermektedir. Pek çok makale, hikâye ve roman kaleme alan Semîra'nın çalışmaları sadece yazılı olarak kalmamış bazı eserleri beyaz perdeye uyarlanmıştır. Özellikle romanları hem sanatsal hem de içerik açısından da bazı haklı eleştirilere hedef

⁸⁷ Semîra Bintu'l-Cezîreti'l-Arabiyye, *Ma'temu'l-Verd* (Beyrut: Menşurât Zuheyr Ba'lebekkî, 1973), 164-165.

⁸⁸ <http://www.arabicmagazine.com/Arabic/ArticleDetails.aspx?Id=4623> (Erişim 10 Ağustos 2021).

⁸⁹ Ğarîd eş-Şeyh, *Mu'cemu Alâmu'n-Nisâ*, 174; <https://www.kataranovels.com/novelist/سميرة-خاشقجي/> (Erişim 28 Ağustos 2021).

olmuşsa da Suudi Arabistan'da henüz emekleme evresinde olan romanın gelişimine önemli bir katkı sunmuştur.

KAYNAKÇA

- Abdulazîz, Muhammed. *Berîku 'Ayneyk* (Film, 1982). https://www.imdb.Com/title/tt1177075/?ref=nv_sr_srsrg
- Alsharkiah, "About Us". Erişim 09 Ağustos 2021, <http://www.alsharkiahmag.com/about-us/>.
- Altuncî, Muhammed. *Mu'cemu A'lâmi'n-Nisâ*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2001.
- An-Nahda, "ani-n-Nahda". Erişim 09 Ağustos 2021. <https://www.alnahda.org/about/>
- Arslan, Adnan. *Abdurrahmân Munîf'in Romancılığı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Bintu'l-Cezîreti'l-Arabiyye, Semîra. *Ma'temu'l-Verd*. Beyrut: Menşûrât Zuheyr Ba'lebekkî, 1973.
- Bintu'l-Cezîreti'l-Arabiyye, Semîra. *Zikrayât Dâmi'â*. Beyrut: Menşûrât Zuheyr Ba'lebekkî, 1961.
- Bintu'l-Cezîreti'l-Arabiyye, Semîra. "Ta'lîmu'l-Mer'e fî Kitabâti'r-Ruvvâd", *Hukûl* 5 (Eylül 2007). 81-83. https://archive.alsharekh.org/MagazinePages/MagazineBook/Hokoul/Hokoul_2007/Issue_5/index.html
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Mütenevvî Maruzat Evrakı (Y.MTV)*. No. 261, Gömlek No: 154. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Britannica, "Mohamed al-Fayed". Erişim 20 Haziran 2021. <https://www.britannica.com/biography/Mohamed-al-Fayed#ref1079173>
- Cem'ân, Sâmî. *Hitâbu'r-Rivâyeti'n-Nisâiyyeti's-Suûdiyye ve Tehavvulâtihâ*. Riyad: en-Nâdi'l-Edebî bi'r-Riyâd, 2013.
- Cereydî, Sâmî. *er-Rivâyetu'n-Nisâiyyetu's-Suûdiyye: Hitâbu'l-Mer'e ve Teşkilu's-Serd*. Beyrut: İntişârî'l-Arabî, 2008.
- Cerîdetu'r-Riyâd. "Hind Bâgaffâr Tahsulu alâ'd-Duktura fî't-Târîh ve'l-Felsefe". Erişim 02 Nisan 2018. <http://www.alriyadh.com/128990>
- Dîb, es-Seyyid Muhammed. *Fennu'r-Rivâye fî'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye Beyne'n-Neş'e ve't-Tetavvur*. Kahire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, 2. Basım, 1995.
- Encyclopedia, "Khashoggi, Soheir". Erişim 20 Haziran 2021. <https://www.encyclopedia.com/arts/educational-magazines/khashoggi-soheir-1947>
- Er, Rahmi. "Roman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/164-166. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

- Erbay, Hatice. *Abdurrahmân Munîf'in Sibâku'l-Mesâfâti't-Tavîle Adlı Eserinin Roman Tekniği Açısından İncelenmesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Fransîs, Yusûf. 'Usfûru's-Şark (Film, 1986). https://www.imdb.com/title/tt6121842/?ref_=nv_sr_srsrg_0
- Gâmidî, Sâlih Mu'ayyid. *Mukârabât fi'l-Kitabeti's-Serdiyyeti's-Suûdiyye*. Riyad: Dâru Câmîati'l-Melik Suûd li'n-Neşr, 2017.
- Gâzi, Hâlid Muhammed. *el-Kıssatu'l-Kasîra fî Edebi'l-Mer'eti's-Suûdiyye*. Kahire: Vikâletu's-Sihâfeti'l-Arabiyye, 2016.
- Ğur, Ahmed. "Semîra Haşıkî Bintu'l-Cezîreti'l-Arabiyye: er-Rivâiyetu'l-leti Keseret İhtikare'r-Ricâli li'l-Edeb". *el-Yemâme* 69/2616 (Temmuz 2020). 6-7. <http://alyamamahonline.com/repo/pdf/2616/2616.pdf>
- Hâfız, Ali. *Fusûlun min Târîhi'l-Medîneti'l-Munevvere*. Cidde: Şeriketu'l-Medîne li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr, 3. Basım, 1996.
- Harmancı, Hasan. *Abdurrahmân Munîf'in el-Eşcâr ve İğtiyâlu Merzûk Adlı Eserinin Teknik ve Tematik Yönden İncelenmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Hâzimî, Hasen Hicâb. *el-Betal fi'r-Rivâyeti's-Suûdiyye*, Ürdün: Dâru'l-Cenâdiriyeye, 3. Basım, 2008.
- Hâzimî, Hasen b. Hicâb-el-Yûsuf, Hâlid b. Ahmed. *Mu'cemu'l-İbdâ'i'l-Edebî fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*. el-Bâha: Nâdî Bâhati'l-Edebî, 2008.
- Hâzimî, Mansûr İbrâhîm, *Mevsû'atu'l-Edebi'l-Arabiyyi's-Suûdiyyi'l-Hadîs*. Riyad: Dâru'l-Müfredât li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2001.
- Hâzimî, Mansûr İbrâhîm. *Fennu'l-Kıssa fi'l-Edebi's-Suûdiyyi'l-Hadîs*. Riyad: Dâru'l-Ulûm, 1981.
- Hur'ân, Sultân b. Muhammed. *Menâhîcu Nakdu'r-Rivâyeti's-Suûdiyye*. Riyad: Dâru Câmî'ati Melik Suûd li'n-Neşr, 2016.
- İbn Şeyh, Cemâluddîn. *Mu'cemu Âdâbi'l-Lugati'l-Arabiyye ve'l-Edebi'l-Frenkfunî el-Megâribî*. çev. Misbâh es-Samed. Beyrut: el-Müessesetu'l-Câmî'iyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 2008.
- Kâdî, Kevser Muhammed. "Dirasât Nakdu'r-Rivâye fi'l-Edebi's-Suûdî: Tetavvur ve Târîh", *Multekâ'l-Nakdi'l-Edebî ed-Devratu'l-Hâmise: el-Hareketu'n-Nakdiyyeti's-Suûdiyye Havle'r-Rivâye*. Riyad: en-Nâdî'l-Edebî bi'r-Riyâd, 2015.
- Kahtânî, Sultân Sa'd. *er-Rivâye fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye Neş'etuhâ ve Tetavvuruhâ 1930-1989 m.* Bureyde: Nâdî'l-Kasîmi'l-Edebî, 2. Basım, 2009.
- Katara, "Semîra Hâşıkî". Erişim 28 Ağustos 2021. <https://www.kataranovels.com/novelist/سميرة-حاشقجي>

- Kessler, Ronald. *The Richest Man in the World: The Story of Adnan Khashoggi*. New York: Warner Books, 1986.
- Khashoggifamily, "Âl-Hâşıkci". Erişim 28 Ağustos 2021. <http://khashoggifamily.blogspot.com>
- Madawi Al-Rasheed, *A Most Masculine State: Gender, Politics and Religion in Saudi*. New York: Cambridge University Press, 2013.
- Mâni' Suâd. "Semîra Hâşıkci". Kâmûsu'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Hadîs. ed. Hamdî es-Sekkût. Kahire: el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-'Amme li'l-Kitâb, 2015.
- Marefa, "Cemâl Hâşıkci". Erişim 20 Haziran 2021. https://www.marefa.org/جمال_حاشقجي
- Mecelletu'l-Arabiyye, "Bintu'l-Cezîreti'l-Arabiyye, Semîra". Erişim 10 Ağustos 2021. <http://www.arabicmagazine.com/Arabic/ArticleDetails.aspx?Id=4623>
- Mehîş, Nebîl Abdurrahmân. "er-Rivâyetu'n-Nisâiyyetu's-Suûdiyye Es'iletu'l-Huviyye ve'l-Mevkîf mine'l-Âher", *el-Mer'e fî Hitâbi'l-Edebiyyi ve'l-Îlâmiyyi ve's-Sekâfi: Vekâiu'l-Mu'temeru'd-Duveliyyi'l-Edebiyyi's-Sâlis*. ed. Abdurrahîm Murâşide-Heyssem Ahmed el-Azzâm. 754-762. İrbid: Dâru'l-Kitâbi's-Sekâfi, 2016.
- Mellor, Noha. "More than a Parrot The Case of Saudi Women Journalists", *Journal of Arab & Muslim Media Research* 3/3 (Aralık 2010), 207-222. <https://www.ingentaconnect.com/content/intellect/jammr/2010/00000003/00000003/art00006;jsessionid=3u2efammms312.x-ic-live-03>
- Mubeddel, Munîrâ Nâsir. *Unsa's-Serd*. Beyrut: Muessesetu'l-İntişâri'l-'Arabî, 2015.
- Muhammed, Ğarîd eş-Şeyh. *Mu'cemu Alâmu'n-Nisâ fî'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*, Beyrut: Dâru'n-Nuhbe, 2019.
- Muhsinu'l-Atiyât, "Bintu'l-Cezîre". Erişim 28 Ağustos 2021. https://mohsenatyyat.blogspot.com/2017/03/blog-post_8.html
- Menasra, Huseyn. *Huvriyyâtu'l-Âlemi's-Suflî*. Mısır: Kutubnâ, 2021.
- Mursî, Sâmiye Hamdi Sadîk. "Te'nisu'n-Nâs Beyne'l-Mevrusâti's-Şe'biyye ve's-Susyuluciyye", *es-Serdiyât*, ed. Sâlih Mu'ayyid el-Ğamidî- Huseyn el-Menasra, 1/149-188. Riyad: Dâru Câmî'ati Melik Suûd li'n-Neşr, 2016.
- Orhan, Davut. "Suudi Arabistan Edebiyatında Kadın Romancılar". *Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal)* 4/15 (Mart 2018), 720-726. <http://www.sssjournal.com/DergiTamDetay.aspx?ID=429>
- Orhan, Davut. "Suudi Arabistan Romanlarında Anlatım Tekniği Olarak Diyalog ve İç Monolog". *Dergiabant* 8/2 (Kasım 2020), 366-378. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1241846>
- Orhan, Davut. *Suudi Arabistan Romanı (1930-2000)*. İstanbul: Akdem Yayınları, 2020.

- Rifâî, Hâlid b. Ahmed. "Semirâ Hâşıkî: bi-Vasfihâ Râide li'r-Rivâyeti'n-Nisâiyyeti's-Suûdiyye". *Cerîdetu'l-Cezîre*, (05 Kasım 2009), 1. <https://www.al-jazirah.com/2009/20091105/cu8.htm>
- Rifâî, Hâlid. *er-Rivâyetu'n-Nisâiyyetus-Suûdiyye*. Riyad: en-Nâdi'l-Edebî bi'r-Riyâd, 2009.
- Samâdî, Nesîm. "Dirâsetun fî Edebi'l-Mer'eti's-Suûdiyyeti'l-Kasasî", *Âlemu'l-Kutub* 1/4 (Şubat 1981). 566-574.
- Seydû, Emîn Suleymân - el-Kaş'emî, Muhammed b. Abdurrezzâk. *Mevsûatu'l-Edebi'l-Arabiyyi's-Suûdiyyi'l-Hadîs*. 9. Cilt. Riyad: Dâru'l-Müfredât li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2001.
- Step News Agency, Erişim 09 Ağustos 2021. "Suudiyetun Zevcuhâ Milyarder Mısırî". <https://www.youtube.com/watch?v=Y8gHgDuhS30>
- Şantî, Muhammed Sâlih. *Fennu'r-Rivâye fi'l-Edebi's-Suûdiyyi'l-Mu'âsır*, el-Hâil: Dâru'l-Endelüs li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2. Basım, 2003.
- Şeyh Emîn, Bekr. *el-Hareketu'l-Edebiyye fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 5. Basım, 1986.
- Tuğrul, Ülkü. *Abdurrahman Munif'in Şarku'l-Mutevassıt Adlı Romanının İncelenmesi* Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Tûla, Sâid b. Velîd. *Seferberlik ve Celâu Ehli'l-Medîneti'l-Munevvere*. Medine: Nâdi'l-Medîneti'l-Munevvere'l-Edebî, 2. Basım, 2018.
- Vehhâbî, Abdurrahmân b. Muhammed. *er-Rivâyetu'n-Nisâiyyetu's-Suûdiyye ve'l-Mutegayyirâtu's-Sekâfiyye: en-Neş'e ve'l-Kadâya ve't-Tetavvur*, 3. bs., Cidde: Kunûzu'l-Ma'rife li'n-Neşri ve't-Tevzî, 2015.
- Yûsuf, Muhammed Hayr Ramadân. *Tekmiletu Mu'cemi'l-Müellifîn*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997.
- Zevbe', Hâlid Abdulazîz b. İbrahîm. *el-İnhirâfâtu's-Şer'iyye ve'l-Ahlâkiyye fi'r-Rivâyeti's-Suûdiyyeti'n-Nisâiyye m. 2000-m. 2010*. Kahire: el-Merkezu'l-'Arabî li'd-Dirâsâti'l-İnsâniyye, 2012.